

CUPRINS

Cuvânt înainte	9
I. INTRODUCERE	
§1. Epic și liric	11
II. EMPIRISMUL PRAGMATIC	
§2. Cinci pietre de hotar	21
§3. Idee și cuvânt	25
§4. Virtuțile parafrazei	29
§5. Un înțeles pentru „Înțeles”	35
§6. Interanimarea propozițiilor	43
§7. Teorie și experiență	51
§8. Subdeterminarea teoriei	63
§9. Un dualism de nesusținut	79
§10. Epistemologia naturalizată	91
III. RELATIVITATEA ONTOLOGICĂ	
§11. Nestatorniciile referinței	99
§12. Ontogeneza referinței	111
§13. Regimentarea limbajului	123
§14. Extravaganța ontologică	147
§15. Reducția ontologică	159
§16. Decizia ontică	179
§17. <i>Entia non grata</i> într-un univers transcendent	183

§ 18. Indiferența ontologiei.....	205
IV. ÎNCHEIERE	
§19. A treia dogmă?	215
Bibliografie	235
Bibliografie Quine	239
Glosar	245
Postfață	247

CUVÂNT ÎNAINTE

Cartea de față este o monografie menită să ocazioneze cititorului român întâlnirea cu o concepție filosofică foarte influentă în America, dar foarte puțin cunoscută la noi: empirismul pragmatic al lui Willard Van Orman Quine, profesor emerit la Universitatea Harvard, despre care am fi tentați să spunem, dacă nu ne-ar tempera conștiința arbitrariului stabilirii de clasamente printre incomensurabile, că este cel mai mare filosof american în viață. Nu vom face aici, cum se obișnuiește, o biografie glorioasă gânditorului pentru a induce la cititor idolul magistrului; ne putem mulțumi cu un scurt pasaj din autobiografia publicată în 1985: „*The Philosophers' Index*” a raportat cam 500 de publicații sub titlul „Quine” de-a lungul decadei trecute. Un autoportret sumar ni-l prezintă ca ordonat și frugal, urând risipa, pentru că „vandalismul este de două ori crima care este hoția”. Este adeptul exprimării literale; când, ocazional, se surprinde bâjbâind după metafore și analogii fanteziste, recunoaște în asta un semn că trebuie să-și lase masa de scris și să iasă în natură, pentru a cumpăni ideile „fără beneficiul sau maleficiul tocului și al hârtiei”. Nu are nici aptitudinea, nici temperamentul pentru dispute în care este confruntat cu motive vădit altele decât căutarea adevărului, cu apărarea unor preconcepții mai curând decât

cu înfruntarea faptelor: „Un vast abis, insuficient remarcat, îi separă pe aceia care sunt preocupați în primul rând de *a fi avut* dreptate de aceia care sunt preocupați de *a avea* dreptate. Aceștia din urmă, îmi place să cred, vor moșteni pământul”.

Câteva cuvinte despre așa-numitul „aparat critic” al cărții. În ordonarea bibliografiei, ca și în trimiterile bibliografice, am folosit metoda modernă a identificării lucrării prin numele autorului și anul apariției. Acolo unde este vorba de lucrări republicate, anul primei apariții este indicat în paranteză. Din rațiuni de economie a spațiului tipografic, trimiterile la lucrările lui Quine se fac direct la anul de apariție, fără a se mai repeta numele autorului. Mulțumesc profesorului Quine pentru a-mi fi pus la dispoziție lista completă a publicațiilor sale, din care n-am reprodus, firește, decât lucrările la care am făcut efectiv trimitere în text. Capitolele mai importante au, la sfârșit, trimiteri bibliografice cuprinzătoare.

În redactarea cărții am urmărit să conservăm, pe cât a fost posibil, construcția frazei specifică autorului monografiat; pentru asta am resimțit nevoia să dăm unor termeni și expresii englezești o traducere proprie – „nestandard” ca să zicem așa – pentru care am anexat un mic glosar, avizați de precedente nefericite. Iată un exemplu. *Sinn und Bedeutung* a lui Frege a fost tradusă în românește ca *Sens și semnificație*. Russell și Carnap au tradus *Sinn*-ul lui Frege în limba engleză prin *Meaning*. Pe de altă parte, *Meaning and Necessity* a lui Carnap a fost tradusă în românește ca *Semnificație și necesitate*. Așadar, s-a tradus în românește prin „semnificație” atât *Bedeutung*-ul lui Frege, care e *referința*, cât și *Meaning*-ul lui Carnap, care e *înțelesul*; glosarul nostru este destinat să preîntâmpine asemenea confuzii.

Motourile care deschid fiecare capitol sunt din Quine.

I.C.P.

I. INTRODUCERE

§1. Epic și liric

Cei care studiază cerurile sunt separabili în astronomi și astrologi tot așa de lesne ca rumegătoarele domestice mici în oi și capre, dar separația filosofilor în înțelepți și excentrici pare să fie mai sensibilă la cadrul de referință.

Sub o aparență perversă de unicitate, forma lingvistică „filosofie” a ajuns să adăpostească în fapt o întreagă hoardă de omonimi, fiecare cu înțelesul lui propriu. În ciuda numelui comun, tot mai mulți aderenți la acea mică sectă culturală care este îndeobște numită comunitatea filosofilor se văd siliți să mărturisească astăzi sentimentul acut al unei disarmonii, al unei lipse de comunicare înlăuntrul acestei presupuse comunități, pusă pe seama cel puțin a unor diferențe de *stil* de filosofare. Uneori, intensitatea acestui sentiment nu este egalată decât de dificultatea de a face explicite aceste diferențe; pentru că, grație unei reflexivități ironice a limbajului, cuvântul „stil” poate să fie întrebuințat el însuși în stiluri

diferite, iar diferențele pot să fie percepute din perspective greu de coordonat.

O perspectivă posibilă ar distinge, în orice încercare de comunicare, un conținut sau un subiect și o formă sau un mod; și stilul ar fi modul. Dintr-o altă perspectivă, comunicarea ar include un fapt comunicat și un sentiment trezit de el, și stilul ar reprezenta aspectul afectiv. Dintr-o încă altă perspectivă, subiectul comunicat ar fi extern actului comunicării, care ar avea o structură a sa internă sau intrinsecă, și stilul ar fi structura, pe care comunicarea respectivă n-ar face decât s-o exemplifice. Chiar dacă ne oprim aici cu enumerarea perspectivelor alternative, pentru cineva foarte scrupulos cu exactitatea exprimării, distincțiile cu care se operează sunt prea locale, prea dependente de context pentru a dispune de o operaționalitate satisfăcătoare; pentru că forma de aici este conținutul de acolo, cum stau lucrurile în mod și mai evident cu externul și cu internul, iar a încerca un sentiment poate să fie un fapt dintre cele mai brute. În același timp, fiecare dintre aceste perspective poate să dea sentimentul că ar conține un *insight* parțial în natura stilului, chiar dacă este departe de a o epuiza; și situația de ansamblu poate să fie resemnat și vag rezumabilă în spusa că stilul ar reprezenta o pecete caracteristică foarte complexă, a cărei surprindere ar putea să presupună nu numai componente tacite, ci chiar inefabile, rebele la orice explicitate completă, fără rest (Goodman, 1978, cap. II).

Avizați de modestia predestinată a rezultatelor la care ar putea în principiu să ajungă o încercare de evidențiere a diferențelor în stilul filosofării, să examinăm pe scurt o sugestie care pare să se ofere de la sine: întrucât limbajul este mediul obligatoriu al oricărei filosofări, o marcă

a stilului n-ar putea oare să fie utilizarea unui limbaj propriu (sau literal), ori, dimpotrivă, a unui figurat (sau metaforic)? Dacă (sau: în măsura în care) limbajul literal este caracteristic științei iar cel metaforic artei – celei poetice în primul rând –, distincția de stil propusă ar putea să fie aceea între o filosofie de inspirație științifică și o filosofie de inspirație artistică sau poetică. Imaginația creatoare este îngăduită în știință de căutarea adevărului, care comandă valori ca precizia, simplitatea și claritatea exprimării: de unde liniaritatea și austeritatea limbajului literal utilizat. În artă însă – și mai ales în poezie – zborul fanteziei este liber și orice glisare a sensurilor este permisă: de unde vivacitatea și culoarea limbajului metaforic. Distincția propusă aici se apropie de vechea distincție literară dintre epic și liric, dacă aceasta din urmă este amendată în chip potrivit.

La o analiză mai detaliată, distincția ar putea să pară mai puțin operantă decât la prima vedere, din pricina instabilității semanticii acestui tetrasilab: „metaforă”. Dacă metafora prosperă pe analogie, care este inima ei, tot așa o face și limbajul în genere, inclusiv cel propriu al științei. Plăpândul și prietenosul nostru Fido și robustul și agresivul Brutus al vecinului sunt cât se poate de departe de a fi identici, și numai asemănarea lor ne face să le aplicăm amândurora eticheta „câine”; iar „câine”, spus despre Fido și Brutus, este tot ce poate fi în mod mai tipic limbaj literal. Aplică o etichetă potrivită pentru Fido câinelui vecinului, și ai dat naștere unui termen general; aplică aceeași etichetă vecinului însuși – care are niște trăsături de caracter asemănătoare cu cele ale lui Brutus – și ai dat naștere unei metafore, împingând analogia prea departe. Dar cât de departe poate să fie împinsă o analogie fără

să fie prea departe? La marginile științei, metafora pare să fie singurul mijloc de expansiune a limbajului ei. Moleculele își fac intrarea în știință prin analogii ingenioase: între un gaz și un roi de țânțari, între o masă și o căpiță de arcuri de somieră absurd de mici. Atât de izbutite au fost metaforele, încât moleculele au fost declarate reale și termenul „corp” a fost lărgit astfel încât să le acopere la propriu: metafora a fost ucisă și înmormântată în literal. La fel, discuția despre undele luminoase apare ca metaforică dacă „undă” este înțeles la modul tradițional și dacă nu există nici un eter ale cărui unde să fie ele, și apare ca literală dacă folosirea lui „undă” este liberalizată în mod potrivit. Au existat chiar oameni de știință care au făcut din folosirea analogiei – sub forma modelului – o componentă obligatorie a oricărei teorii științifice demne de acest nume (Campbell, 1970). Și dacă vocația austerității nu împiedică știința să apeleze în acest fel la metaforă, cum ar putea filosofia – cu lipsurile ei notorii în materie de austeritate, chiar atunci când se reclamă de inspirație științifică – să se dispenseze complet de ea?

Un răspuns liniștitor la această întrebare ni-l poate sugera chiar cariera schițată mai sus a metaforei în știință, unde ajunge în cele din urmă să fie îmbălsămată în folosirea literală. Aici, metafora, ca flotoarele folosite la copii pentru a-i învăța înotul, ne ajută tocmai să învățăm cum să ne descurcăm fără ajutorul ei. Cu alte cuvinte, întorcând o metaforă a lui Wittgenstein împotriva metaforei în genere, aceasta din urmă este scara căreia îi dăm cu piciorul după ce ne-am cocoțat undeva sus cu ajutorul ei. La propriu vorbind, ceea ce ar constitui marca distinctivă a filosofiei de inspirație științifică ar fi nu neapărat evitarea completă a metaforei, de folosirea ei ca

un auxiliar dispensabil mai curând decât ca un substituit al exprimării literale. Analogia pare să fie, simultan, punctul tare și punctul slab al metaforei, virtutea și viciul ei; pentru că, dacă rostul analogiei este de a regăsi legături în diversitatea care separă, slăbește exigențele și vei regăsi legături peste tot. În funcția ei fondatoare de limbaj literal, analogia este o relație tare, tranzitivă; în funcția ei fondatoare de limbaj metaforic, analogia se estompează treptat până la pierderea tranzitivității, care este restabilită – în cazurile rare în care lucrul acesta izbutește – numai cu prețul vieții metaforei. Ea pare să poată rămâne vie numai atâta timp cât noi rămânem suspendați, numai atâta timp cât ne aflăm încă pe scară și nu-i putem da cu piciorul pentru cel mai simplu motiv din lume: acelia că n-am ajuns încă nicăieri. Dar după ce am ajuns, metafora își poate regăsi un rol nou, cu adevărat și pur estetic: acela de a încheia o explicitare literală, lungă și elaborată, cu acolada unei imagini inofensiv rezumative, lesne de constituit și de regăsit, ca atunci când, după ce am elaborat o astronomie literală, continuăm să vorbim abreviat despre cer ca boltă sau despre soare ca răsărind. Sau ca atunci când, după ce am dezvăluit nestatorniciile limbajului obișnuit și am imaginat modalități de eliminare a lor prin construirea unui limbaj științific, spunem că limbajul este conceput în păcat și că știința este mântuirea lui. Sau ca atunci când, pentru a sublinia continuitatea acestei întreprinderi, caracterul ei de bricolaj mai curând decât de construcție plecând de la zero, spunem că limbajul științific este o țandără a limbajului obișnuit (riscând chiar sugestia-bumerang, bagatelizantă, a proverbului care spune că țandăra nu sare, la urma urmei, prea departe de trunchi). Cognitiv, metafora pare să fie mai curând un eveniment decât un proces, o plecare

sau o ajungere mai curând decât o parcurgere a unei porțiuni de drum, oricât de mică.

Se conturează deja, în cele spuse, valorizări tinzând spre o bifurcație între frumos și adevăr ca valori dominante; pentru că restaurarea metaforei într-un rol pur estetic, în sensul de mai sus, coincide cu retrogradarea ei într-o funcție subordonată, dispensabilă la nevoie. Adevărul ca valoare dominantă este secundat, în ce privește limbajul de valori ca simplitatea, claritatea, precizia; or, cum ar putea servi unor astfel de valori limbajul obișnuit, în care propoziții ultrabane, cum sunt „Broasca orăcăie” și „Broasca ruginește”, își permută valorile de adevăr cu ocaziile rostirii? Un cuvânt – un înțeles; acesta este, de la Frege și Russell, idealul de limbaj capabil să servească scopurile științei, ideal de care acel nucleu imprecis delimitat al limbilor naturale pe care-l numim limbaj obișnuit este foarte departe. Și totuși din el purced toate celelalte sublimbaje, numai că mergând în sensuri diferite. Omonimiile sunt cazuri extreme de abatere de la idealul înfățișat mai sus, prin multiplicarea înțelesurilor cuvintelor, ceea ce generează ambiguitate ca în propozițiile cu broasca: ele încalcă flagrant exigențele de precizie și claritate. Sinonimiile sunt cazurile extreme care multiplică, simetric, cuvintele înțelesurilor, cum e cazul cu „burlac” și „celibatar” sau cu „drobiță” și „grozamă”, generând redundanță și încălcând astfel exigența de simplitate. Între aceste extreme se întinde un registru imens de cazuri intermediare, caracterizate prin polisemie parțială. În dicționarele monolingve, ele constituie intrări cărora le corespund ieșiri multiple, conținând un fel de indicații de regie care orientează folosiri dependente-de-context: cu alte cuvinte, polisemia difuză este analizată în sinonimii contextuale; dar aceasta înseamnă simultan că, în fiecare asemenea context, luat de